

**ІСТОРИЧНА ШКОЛА
ПРОФЕСОРА
ВОЛОДИМИРА ЗАДОРОЖНОГО**

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Випуск 1

ББК 63.3 (4 УКР)

I-90

УДК 9 (477)

Пропоноване видання приурочене 60-літтю завідувача кафедрою історії України Ужгородського державного університету, доктора історичних наук, професора Володимира Євгеновича Задорожного (нар. 27 квітня 1939 р.).

Автори цього збірника – вихованці славного ювіляра, котрі торують свої стежини в царині історичної науки.

Оприлюднені статті стануть корисними всім, хто проявляє підвищений інтерес до минулого України і сусідніх країн.

Упорядник:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України УжДУ

Роман Офіцинський

Передмова академіка НАН України **Валерія Смолія**

Рецензенти: доктор історичних наук, професор

Володимир Грабовецький

(Івано-Франківськ);

доктор історичних наук, професор

Василь Ботушанський (Чернівці)

ISBN 966-7242-76-3

© Роман Офіцинський,
упорядкування, 1999

пації краю угорськими гортистами почалися масові репресії проти патріотично настроєного духовенства.

*Роман ОФІЦІНСЬКИЙ, кандидат
історичних наук, доцент кафедри
історії України УжДУ*

“ЗОРЯ – НАЈNAL” – ЗАКАРПАТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1941–1943 РОКІВ

Протягом перших двох років угорської окупації Закарпаття (листопад 1938/березень 1939 – січень 1941) літературне та наукове життя краю переживало депресію. Перестали виходити періодичні видання (окрім загальнополітичних газет), в яких повноцінно висвітлювалися здобутки провідних учених і відомих письменників. Розуміючи потребу зміцнення ідеологічних основ режиму і включення закарпатських українців в угорський державотворчий процес, офіційний Будапешт провів реорганізацію національно-культурної політики, у т.ч. на Підкарпатській території (Закарпатті).

26 січня 1941 р. в Ужгороді відбулися установчі збори “Подкарпатского Общества Наук”. Регентський комісар Підкарпаття витязь Міклош Козма з Левелду виголосив програмну промову в присутності “угроруських” депутатів угорського парламенту А. Бродія, М. Демка, О. Чуги, єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії О. Стойки. Він виклав принципи новозаснованої наукової інституції: 1) у рамках товариства “не має і не може зайняти місто жадна денна політика”; 2) завдання ПОН служити “витворенню самостійної народної свідомості русинів, їх національної самоцільності і їх рідного язика одвертою і простою дорогою без політичних і культурних цілей”; 3) елітарність членства (35 визначних представників творчої інтелігенції краю).

Робота мала проводитися в трьох секціях (наукова; художня і етнографічна; руська мовна і літературна). “Общество” очолив академік Угорської Академії наук А. Годинка, а після його смерті у січні 1942 р. – канонік О. Ільницький. На розбудову інституції прем’єр-міністр Угорщини виділив 5000 пенгів, міністр культів і народної освіти – 2000, регентський комісар – 1000, угорське радіо – 5000, акціонерні товариства “Гандя” (роздрібна торгівля) і “Латориця” (лісове господарство і деревообробка) відповідно по 5000 і 1000. Для потреб ПОН передали будинок колишньої “Просвіти” і друкарню “Школьная помощь”. Авторитет цілеспрямовано зміцнювався. Так, на святковому зібранні товариства у присутності крайового керівництва виступив міністр культів і народної освіти Балінт Гоман (25 травня 1941 р.).

Зважаючи на серйозну фінансову підтримку “Общество” розгорнуло широку видавничу діяльність. У 1941–1944 рр. побачили світ журнали “Літературна неділя”, “Зоря – Найнал” і “Руська молодежь”, сільськогосподарські календарі, а також книжкові серії – “Літературно-наукова бібліотека”, “Народна бібліотека” і “Діточа бібліотека”.

“Зоря – Найнал” став одним із пріоритетних видань ПОН. Він виходив щокварталу, а практично раз у півроку з двоєними числами. Річна передплата становила 6 пенгів. Головним редактором був І. Контратович, а за редакцію відповідав І. Гарайда. Вихід журналу привітали академік А. Годинка і єпископ О. Стойка, а ідейну спрямованість визначила промова регентського комісара М. Козми 26 січня 1941 р.: “Народ сей жає чогось такого, чтобы то не било нічим іншим чим он сам єсть, т.є. руським і свою независиму, самостійну і народну культуру наміряє розвивати в рамках святостефанської державної і державотворчої етично-моральної думки і в практикумі мадярсько-руської отказанності”. Матеріали друкувалися угорською та паралельно “руською” (по-українськи за етимологічним правописом І. Гарайди 1941 р.) мовами, як правило, із резюме по-німецьки чи по-французьки. Більшість із наукових досліджень, опублікованих у “Зорі”, побачили світ окремими брошурами в серії “Літературно-наукова бібліотека”.

Протягом трьох років на сторінках журналу з'явилися примітні наукові розвідки, котрі заповнювали існуючі прогалини. Найчільніше місце посіла історична проблематика – джерелознавство, історіографія, палеографія, генеологія тощо. Оприлюднили свої праці з археології Петро Сова-Гмитров (“Правік Унгвара” (1942. – Ч. 3–4) і “Минулось города Унгвара” (1943. – Ч. 1–4) та Йосиф Янкович (“Археологічні викопи мункачевського музею імені Легоцького під час чеського панування” (1942. – С. 290–303).

Окремі аспекти історії церкви висвітлювали Антоній Годинка (“Наші клерики в Тирнаві от 1722 до 1760 року” (I, 18–29), Георгій Пап (“Статути мункачевської катедральної капітули” (II, 237–256), Стефан Шипош (“Коли обов'язує кодекс восточну церков?” (II, 257–260) і Василь Балог-Берій (“Куманський Отченаш” (III, 201–205), вперше публікувалася стаття покійного історика Василя Гаджеги “Вплив реформації на підкарпатських русинів” (III, 5–50).

Іриней Кондратович (“Нові путі подкарпатської історіографії” (I, 44–53) і Вільмош Балаш (“Лісисті Карпати і Великий Альфілд, русини і мадяри” (II, 108–129) намагались подати свої історико-філософські оцінки минулого регіону.

Углиб середньовіччя звернули погляди Іван Гарайда (“Галицька політика угорських королів Бейли III-го і Андрія IV-го” (III, 119–176), Гіядор Стрипський (“Чи була друкарня в Грушові” (II, 5–34, і “Початки друкарства на Підкарпатті” (II, 261–289).

Генеологію знатних родин, їхній внесок в економіку і культуру краю вивчали Олександр Ільницький (“Граф Василій Телекі і його домінія в Марамороші (1751–1780)” (I, 30–43), Микола Делекач (“Зейкані (До історії фамілії Зейкані)” (II, 35–42) і Василь Балог-Берій (“Родинні зв'язки русинів” (II, 98–107).

Етнологічний ужинок “Зорі” не менш вагомий. Іван Гашпар опублікував розлоге монографічне дослідження “Антропологія восточних славян із особливою увагою на подкарпатських русинів” (III, 360–514). Оригінальністю постановки і вирішення проблеми відзначалися етнографічні студії Федора Потушняка

“Огень в народних віруваннях” (I, 86–113), “Вода, земля і воздух (в народном віруванні)” (II, 351–376) і “Руський народний костюм” (III, 302–327). А Євген Недзельський (псевдонім – Ад. Изворин) оприлюднив “Похоронний звичай у подкарпатських русинів” (II, 130–144). На злобу дня писав Теодор Бачинський – “Дороги руської національної свідомості” (III, 177–209).

Фольклористика збагатилася роботами Петра Милославського “Руська народна пісня (Путі історичного розвитку)” (II, 58–97) і “Война в руської народної пісні” (III, 328–359) Дезидерія Задора “Коломийки в руської народної поезії” (II, 377–386). “Руські народні балади” (загалом 6 записів із Вишніх Верецьок, нині – с. Верхні Ворота Воловецького району) подав Лука Дем'ян (III, 556–563).

Окрема роль відводилася кращим зразкам тогочасного красного письменства. Оповідання “Гнали коровку” (I, 148–161) Олександра Маркуша і поема “Хатка та млинок” (III, 539–555) Федора Потушняка (псевдо – Ф. Пасічник) – вершинні речі їхньої тогочасної літературної творчості. У перекладі Андора Ловашші на угорській мові було видруковано баладу Юлія Боршоша-Кум'ятського “Храм у Богдані” (II, 419–423). Уривок з драматичної поеми угорського письменника Емериха Мадача “Трагедія чоловіка” переклав Іван Мураній (II, 187–193), а під псевдонімом “Іван Бростяник” він подав також оповідання на біблійну тематику “Юда із Каріята” (III, 525–538).

Не обійшли увагою літературознавчі розвідки Олександра Бонкала “Русинський літературний язик” (I, 54–71) і Миколи Делекача “Подкарпатське письменство на початку ХХ віка” (III, 229–257).

Топонімам присвятили мовознавчі праці Іван Гарайда “Причинки до пояснення назв наших сіл” (I, 72–85) та Гіядор Стрипський “Церковні шематизми і назви наших сіл” (III, 206–228), фонетиці – “Ї” в чинадьовському говорі” (III, 288–301) і граматиці – “Язык граматики Є. Сабова з 1890-го року” (II, 336–350) – Омелян Балецький.

Закарпатське мистецтво стало предметом зацікавлень Йосифа Раца – “Вплив востока і запада на руське церковне худо-

жество" (II, 43–57). Євген Недзельський (А. Изворин) оприлюднив ґрунтовну роботу "Сучасні руські художники" (II, 387–418; III, 258–287), оснащену кольоровими та чорно-білими ілюстраціями картин чільних представників закарпатської школи живопису 1920–1940-х рр. Й. Бокшая, Ф. Манайла, А. Ерделі, З. Шолтеса, А. Коцки, Е. Контратовича. У рубриці "Культурні вісті" (1941) мова йшла і про художні виставки в Ужгороді, котрі рецензували А. Ерделі та Ф. Манайло.

Природознавчі науки представлені виключно біологами. Олександр Грабар підготував великий нарис з місцевої зоологічної номенклатури "Хиже птахство Підкарпаття" (I, 114–147; II, 145–186), оснащений графічними вставками, а Стефан Дьєрфій з ботаніки – "Ростинний світ (флора) Підкарпаття і його практичний ужиток, а также нерішені проблеми" (II, 424–458).

"Бібліографія" – єдина означена рубрика, що характеризувалася стабільністю. У ній вміщувалися огляди та рецензії нових видань із славістики, що належали перу переважно угорськомовних авторів. Окрім того, у декількох номерах друкувалася "Бібліографія руської літератури" М. Лелекача та І. Гарайди. Принагідно давалися і біографічні нариси "Александр Стойка" (II, 204–209) І. Гарайди і "Єпископ Александр (1890–1943; 1932–1943)" (III, 564–569) О. Ільницького, портрети регентських комісарів – "Николай Козма (1884–1941)" (II, 194–199) В. Балоба-Берія і "Павел Вільгельм Томчаній" (II, 200–202) О. Ільницького. У поодиноких випадках на сторінках журналу з'являлися протоколи засідань ПОН.

З огляду сказаного можна ствердити велику цінність наукового кварталника "Зоря – Найна" і для сьогодення. В історії закарпатської періодики йому суджено було зайняти вакуум, що спричинився політичними змінами (перестав виходити "Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді", 1922–1938). А згодом все-таки життя покликало "Наукові записки Ужгородського державного університету" (1947–1963), що вже вийшли за межі гуманітарного (історико-філологічного) циклу, присвячуючи окремі серії медицині, біології, хімії та фізиці, математиці.

"Зоря" – сьогодні раритетне видання. Причому у жодному закладі не зберігається повного комплекту журналу. У цілому можна скласти певну картину "Зорі", послуговуючись бібліотечними фондами Закарпатського краєзнавчого музею та Науковою бібліотекою УЖДУ.

*Вікторія ДІДИК, аспірантка
кафедри історії України УЖДУ*

МИНУЛЕ ЗАКАРПАТТЯ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛІВ "НАРОДНА ШКОЛА" (1939–1944) І "РУСЬКА МОЛОДЕЖЬ" (1941–1944)

Виразно сформульована й послідовно запроваджувана угорським окупаційним режимом доктрина "угро-русизму" і "святостефанізму" сповістила про остаточне завершення "чехословацького" періоду масштабності й багатовимірності наукового життя Закарпаття. У важких умовах воєнної доби, під пресингом ідеологічної кон'юнктури та прискіпливого урядового контролю інтелектуальні й творчі сили краю змушені були повсякчас доводити свою життєздатність. Беручи до уваги такі фактори, як існування організованих форм наукової діяльності ("Подкарпатское Общество Наукъ", 1941–1944), а також існування різнобічних за змістом і фаховою спрямованістю періодичних видань ("Зоря-Найна" "Литературна недѣля", "Народна школа", "Руська молодежь"), можемо стверджувати, що це завдання вирішувалося загалом успішно.

Питання про роль і місце часопису "Зоря-Найна" у тогочасному науковому житті регіону, а також його внесок у розвиток історичної думки Закарпаття уже отримали певне висвітлення¹.

¹ Дідик В. Внесок часопису "Зоря-Найна" (1941–1943) у розвиток історичної думки Закарпаття // Українські землі в роки Другої Світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упорядк. В. Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 196–205.